

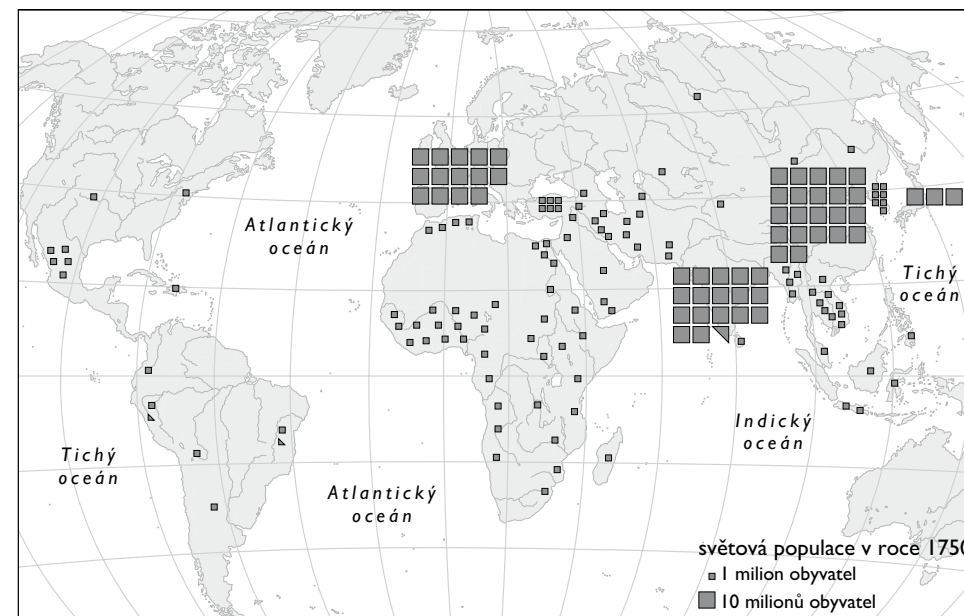
o to starší bádání ne vždy úspěšně pokoušelo, totiž že by z kompetence historických demografů zaměřené na sňatky vyplývala i kvalifikace pro lásku a emoce, z kompetence zaměřené na nemanželské porody kvalifikace pro sexualitu nebo z kompetence orientované na úmrtí kvalifikace pro otázky umění umírání. K tématu lásky a smrti najdeme často kompetentnější informace u teologů, sociologů a literárních vědců než u takovýchto „demografických psychologů“. Je tomu však tak, že populace sestává – z pohledu jednotlivce – vždy z jiných lidí, kteří jsou vnímáni určitým způsobem. Toto vnímání je akutní zejména tam, kde někdo přichází a odchází. Demografické události a struktury tedy představují zlomy, na nichž se historicky různě projevují „demografické konflikty“. U nás jsou dnes takovými aktuálními, žhavými tématy přistěhovalectví, zaopatření ve stáří, interrupce a eutanazie. V přechodu k moderně se diskutovalo spíše o zakládání rodiny, vystěhovalectví a odpovědnosti za děti. Historická demografie se tedy také značně týká percepce a regulace v těchto zlomových bodech. V tom, a nikoli v jen zdánlivě vzrušujících dějinách sexualit a smrti je její kulturněhistorický význam.

Změny a komplexní souvislosti

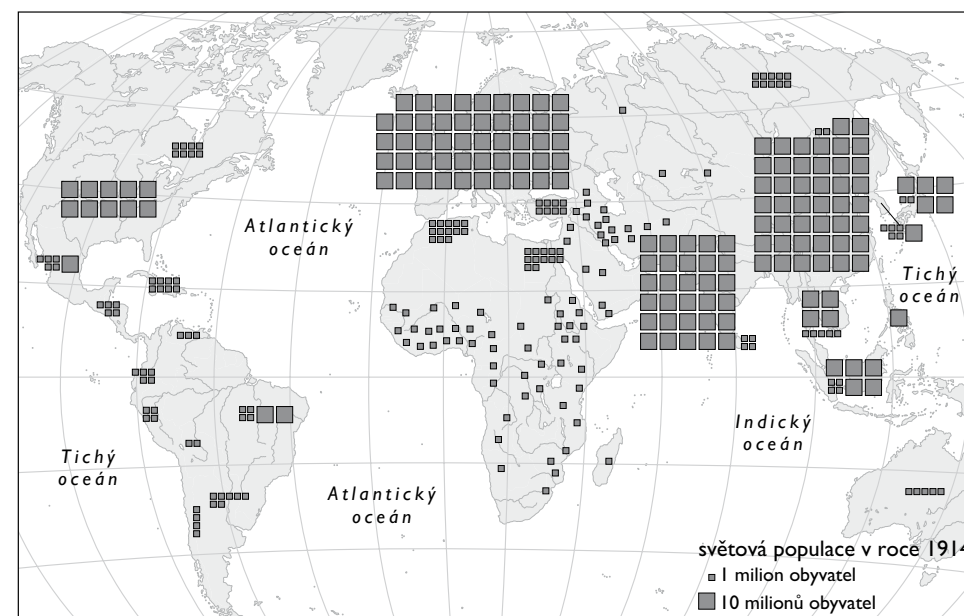
V období let 1750–1914 vzrostla světová populace ze 720 na 1825 milionů lidí. Avšak světová populace tak nebyla jen početnější, nýbrž i evropštější a američtější, zatímco podíl velké Asie a Afriky klesal. Ve stejném období došlo v západních zemích ke dvěma zásadním demografickým procesům: k úniku z „malthusiánské pasti“ a k demografickému přechodu. Oba souvisejí s tímto vzrůstajícím významem Západu a neomezily se pouze na západní severoatlantický svět.

Únik z „malthusiánské pasti“

Pojmem „malthusiánská past“ se míní jeden základní problém prakticky všech společností předmoderní doby: hospodářský pokrok, ač možný, byl tendenčně k ničemu, neboť tam, kde se vyrábělo více produktů – zejména potravin, mohlo přežít také více lidí. V předmoderně vedl růst populace vždy k propadu mezd a k nárůstu cen potravin a vysoké ceny zase k hladovým krizím a vyšší úmrtnosti. V levé části grafu 1 můžeme jasně pozorovat tuto souvislost v případě Anglie: na vodorovné ose je uvedena reálná mzda od 14. století, na levé svislé ose velikost populace. Jednotlivé propojené body sestávají vždy z hodnot reálné mzdy a velikosti populace zjištěných pro určité časové okamžiky nebo období. V Anglii do 17. století platilo, že čím vyšší počet obyvatel, tím nižší reálná mzda. Poté (pravá část grafu) začala reálná mzda navzdory zhruba stejné populaci stoupat a přibližně od roku 1800 šplhala populace a reálné mzdy současně. Podobné převrácení fundamentálního vztahu mezi populací a reálnou mzdou lze pozorovat i v jiných zemích, například v Německu, kde k tomuto procesu došlo pouze o něco později.

Rozdělení světové populace k roku 1750
(podle Dupâquier/Bardet 1998, Severní Amerika upravena podle Ubelaker 1988)

Rozdělení světové populace k roku 1914
(podle Dupâquier/Bardet 1998 a Maddison 2001)

zabezpečení“ indočínského impéria. Tato „potřeba bezpečí“ byla také jádrem francouzského koloniálního imperialismu v Asii, když nadvláda Angličanů v Indii nabývala na jistotě a nezpochybnitelnosti.

Zájem o Indočínu Misionáři jako první obrátili francouzský zájem k Indočině, konkrétně k Vietnamu. Ideologicky a publicisticky zde – také pro obtíž, s nimiž se tu setkávali – dalekosáhle připravovali koloniální anexi Vietnamu, když upozorňovali domovinu na její nábožensko-kulturní šance a ekonomické zdroje v Indočině. Po jejich neustálých intervencích se Napoleon III. koncem 50. let 19. století rozhodl dobýt Saigon. V roce 1862 pak prohlásil jihovýchodní Kočínčinu za francouzskou koloniální državu (*Cochinchine française*). Roku 1863 nadiktovali Francouzi kambodžskému králi Norodomovi I. smlouvu o ochraně. Potom ale ztroskotalo Napoleonovo mexické dobrodružství a expanze se pozastavila. Od 70. let 19. století se ovšem Francouzi opět stále silněji aktivizovali v severním Vietnamu. Avšak teprve když se v 80. letech 19. století strhl všeobecný imperialistický „souboj“, v tomto případě soupeření s Angličany (z Barmy), a to o přístup k čínské provincii Jün-nan a o nerostné bohatství severního Vietnamu, a když se zároveň opětovně etabloval čínský vliv ve Vietnamu (tamní poplatní „vazalové“ se přikláněli k Číňanům) – teprve tato situace pohnula Francouze ke zřízení protektorátu nad celým centrálním a severním Vietnamem (francouzsko-annamská smlouva z 6. 6. 1884).

Mezi léty 1887 a 1897 byla ustavena *Union Indochinoise* (Indočínská unie), která zahrnovala nejen Annam, Tonkin a Kočínčinu, ale také Kambodžu a Laos. Tak se i Francie konečně dostala ke své „Indii“. Stejně jako v Britské Indii, také zde vrstva koloniálních Francouzů nabývala blahobytu, zatímco původní obyvatelstvo muselo platit nehorázné daně. Koloniální stát profitoval především z nepřímých dávek (monopol na sůl, alkohol a opium), zatímco evropští majitelé rýžových a kaučukových plantáží rozvinuli přísný systém odvodů a nucené práce. Povahu země začaly utvářet francouzské školy a francouzská kultura. Zároveň však vytvářely podmínky pro vznik vietnamského nacionalismu.

Rusko na Sibiři, na Středním a Dálném východě

Zatímco Portugalci, Španělé, Angličané, Francouzi, Nizozemci a další západoevropské národy založili své koloniální říše v zámoří, Rusové postupovali ze svého území přímo na východ a jihovýchod. Koloniální expanzionismus Moskevského státu začal tažením kozáckého atamana Jermaka Timofějeviče na Sibiřský chanát v roce 1581, tedy sotva byla zajištěna samotná existence státu (viz sv. 4, str. 147). Už roku 1648 dorazili Rusové k východnímu cípu Sibiře. Tak během necelých 70 let položili základní kámen k získání největšího souvislého koloniálního území na světě. Kontinentální rozpínání Ruska je srovnatelné s námořním podnikáním ostatních Evropanů nejen co do rychlosti postupu, ale také co

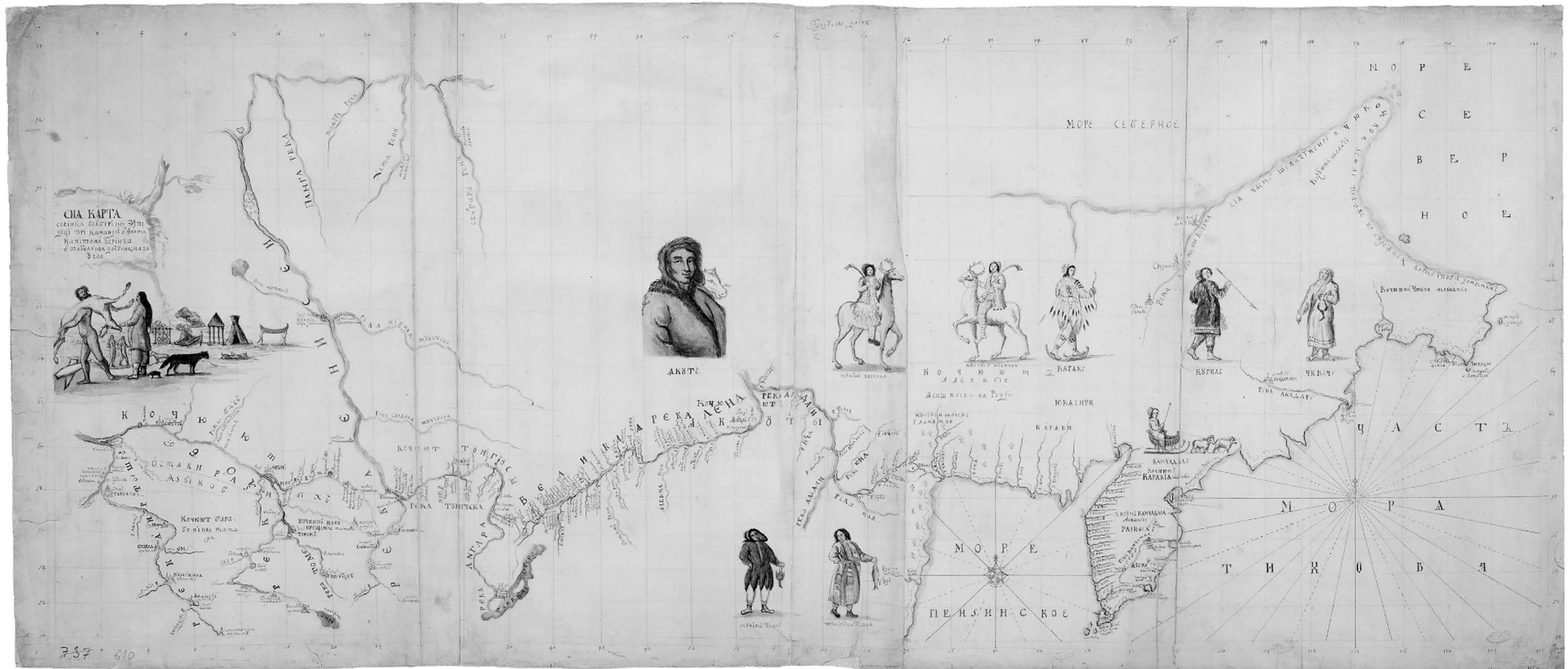
do potlačování a vyhlazování podrobených národů – v roce 1889 tvořili původní obyvatelé pouhých šest procent obyvatelstva Sibiře. Ruští kolonialističtí propagandisté to chápali podobně, když, jako třeba počátkem 19. století ministr vnitra Osip Petrovič Kozodavlev, mluvili o „našem Mexiku a Peru“.

Obchod s kožešinami byl tím, co pohánělo ruskou rozpínavost na Sibiři a určovalo její podoby. V 18. století se těžiště obchodu s „měkkým zlatem“ přesunulo z téměř vyhubených sobolů na vydry mořské. Jakkoli získávala postupně na významu pro národní hospodářství industrializace Sibiře, započatá už za Petra Velikého, obchod s kožešinami si udržel svůj význam až do 19. století. Vyčerpávání stavů kožešinové zvěře v prozkoumaných nížinách kolem řek pudilo Rusy stále rychlejším tempem na východ. Lovci, obchodníci, ale také lidé ve státních službách na své náklady vystrojovali expedice. Za povolení výpravy měli vždy dodávat určitý počet kožešin. Kromě toho patřila státu desetina každé kožešinové kořisti. Největší příjmy měl ovšem koloniální stát z dodávek vymáhaných na domorodých národech. Stát jim uložil tzv. *jasak*, tedy poplatek spočívající v určitých počtech kožešin. Tento způsob zdaňování porobených praktikovali již předtím Tataři (*yasak* je turkotatarské slovo). Síť měst a opěrných bodů, kterou vybudovali Rusové, sloužila vedle zabezpečení nadvlády také k vybírání *jasaku* u domorodých národů.

Ruští dobyvatelé se potýkali se členy početně malých přírodních národů. Byli to kočovníci nebo polokočovníci a živili se lovem, rybolovem, chovem sobů a pěstováním zeleniny nebo obilí. Obvykle byl pro ně určující šamanismus, tedy náboženství prodchnuté přírodními duchy, kultem předků a zvířecími obětmi. Vojensky byli v beznadějně nevýhodě proti Rusům, ale přesto se většinou dlouho, neúnavně bránili. Jejich odpor propukal znovu a znovu – mluvíme například o Čukčích a Korjačích na severovýchodní Sibiři. Některé národnosti byly pro svůj odpor skoro vyhubeny, například Jukagirové, kteří žili na územích mezi dolní Lenou a ústím Anadyru na východě. Oni i všechny ostatní sibiřské národy byli do té doby izolovaně žijícími skupinami, podobně jako indiáni Jižní a Severní Ameriky nebo obyvatelé Tichého oceánu, a stejně jako oni po prvních kontaktech s Evropany a jejich choroboplodnými zárodky v celých zástupech podléhali nemocem a epidemiím. Ruská reakce na odpor původních obyvatel spočívala v nanejvýš krutých trestních výpravách. Zajetí vůdci vzbouřenců byli většinou pověšeni. Stejně se jednalo při vymáhání *jasaku* (naturální daně). Klanový náčelník složil přísahu poslušnosti a Rusové si vzali rukojmí, většinou ženy a děti. Rukojmí pak nemilosrdně pobili, jakmile nedostali požadovaný počet kožešin. Systém braní rukojmí trval do roku 1763. Od té doby ručil za dodávky celý klan. Byly zotročeny celé národy. Mnohé původní národy se proto hleděly Rusům vyhýbat, případně se stěhovaly na jiná území.

Ruský obchod s kožešinami

Malé přírodní národy

Mapa Sibiře zakreslená během výpravy, kterou v letech 1725–1730 z Petrohradu přes Tobolsk až na Kamčatku vedl Vitus Bering. Mapa poprvé zachycuje podobu mnoha sibiřských národů a řadu etnografických informací

Výpravy na východ

Za Petra Velikého (1689–1725) získalo kvazi přirozené rozpínání na východ nacionálně-imperialistické zabarvení. Na dobývání Sibiře se teď více hledělo s tím vědomím, že jde o rozšiřování Ruské říše. Současně už se myslelo také na expanzi za východní hranice. Car měl nadto v úmyslu začít z teritoriálních zisků dobývat větší užitek. Od té doby se tudíž pozornost silněji zaměřovala na nezměrné nerostné bohatství Sibiře. Ani heslo „soboly pro cara“ však Petr neztrácel ze zřetele. Potřeboval okamžité peníze na své války se Západem, a tak roku 1697 podřídil veškerý obchod s kožšinami státnímu monopolu. Kromě toho vydal nařízení vojenským

gubernátorům na Sibiři, aby objevovali „nové země“ jako zdroje soboliny. Podle příkazů se dvě velké expedice vydaly na Kamčatku (1725–1729; 1733–1743). Následovaly podnět německého filozofa Gottfrieda Wilhelma Leibnize: vedl je dánský mořeplavec Vitus Bering. Zejména druhá expedice – Velká severní výprava – prozkoumala celé východní pobřeží Sibiře a severozápadní pobřeží Ameriky. Bering objevil Aleuty. Pokračoval dál a 20. července 1741 spatřil Mount Saint Elias, třetí nejvyšší horu Severní Ameriky. K zásluhám Velké severní výpravy, již se účastnili také němečtí učenci (Johann Georg Gmelin, Georg Wilhelm Steller), patří vedle objevů

CHRONOLOGICKÝ PŘEHLED

Období	Afrika	Amerika
18. století	od roku 1713: britský monopol na prodej otroků do španělské Ameriky	Asi od roku 1700: novošpanělská vláda nad Texasem a Kalifornií; vytěžení brazilských zlatých a diamantových dolů
	1748: říše Oyo bitvou u Dahome na vrcholu moci.	1759: Velká Británie dobývá Québec z rukou Francouzů.
	1758–1783: válka mezi Francií a Velkou Británií o Senegal	1773: <i>Boston Tea Party</i> („bostonské pití čaje“): bostonští občané v přístavu shazují do vody bedny s čajem z lodí EIC 1776: Vyhlášení nezávislosti pozdějších USA
	1787: založena <i>Province of Freedom</i> v Sierra Leone, kde se měli usadit osvobození angličtí otroci; podnik ztroskotává. 1798: Napoleon Bonaparte dobývá Egypt	1788: ústava USA vstupuje v platnost

Východní, jižní, jihovýchodní Asie, Tichomoří, Austrálie	Přední a Střední Asie	Evropa (včetně Ruska)
1770: smrt posledního mughalského císaře Aurangzéba	1711/1716: Osmané dosahují úspěchu vůči Rusku, utrpí však územní ztráty vzhledem k Rakousku	1701–1714: válka o španělské dědictví
1739: šáh Nádír dobývá Dillí.	1722/1736: konec sáfíovské říše	1734: Voltaire: <i>Lettres philosophiques</i>
1756: Východoindická společnost (EIC) si podrobují další části Indie a vliv Francie, Portugalska a Nizozemí ustupuje. 1757: vítězství Britů nad bengálským navábem u Pálasí	1759: dynastie Čching poráží Oiraty; velké rozšíření čínsko-mandžuské říše	1740–1748: války o rakouské dědictví, vzestup Pruska 1756–1763: sedmiletá válka
1767: Barma dobývá Ajudthaju 1768–1775: James Cook v jižním Tichomoří	1768–1774: rusko-turecká válka končí těžkou porážkou Osmanů	1751/1772: Denis Diderot: <i>Encyclopédie</i> 1762: Jean-Jacques Rousseau: <i>Contrat social</i> 1774: vynález <i>spinning jenny</i> 1772–1795: dělení Polska
1788: založeno Sydney 1799: zrušení VOC 1799: vítězství EIC nad královstvím Maisúr	1796: obnovena perská říše pod vládou Kádžárovců	1783: ruská anexe Krymu 1789: začátek Velké francouzské revoluce 1791: ústavy v Polsku a Francii 1792: pád francouzské monarchie